

Zapomenutí autoři české ekonomické reformy

Na následujících stránkách najdete stručný přehled zapomenutých aktérů ekonomické reformy z let 1989-2000. Vybrali jsme jejich portréty a nejdůležitější články věnované hlavně konfliktu mezi zastánci kupónové privatizace a tehdejšími zastánci jiných způsobů reformy. Doba ukázala, že prohra rozumných národohospodářů nás všechny stála ekonomickou a sociální stagnací celé jedné generace. Výběr autorů a témat je nahodilý a omlouváme se všem, na které jsme zapomněli.

www.e-republika.cz

Věněk Šilhán (12. února 1927 - 9. května 2009)

(citováno z [Wikipedie](#))

Český politik a ekonom. Mezi lety 1957 a 1970 působil na Vysoké škole ekonomické v Praze (mj. jako prorektor pro vědecko-badatelskou činnost). Významu nabyl při Pražském jaře v roce 1968, kdy se stal vůdcem mimořádného XIV., tzv. vysočanského sjezdu KSČ a prozatímním tajemníkem ÚV KSČ na místo Sověty uneseného Alexandra Dubčeka. Poté do funkce prvního tajemníka nastoupil Gustáv Husák, začala probíhat normalizace a Věněk Šilhán nějakou dobu pracoval manuálně. Stal se signatářem Charty 77, jeho manželka Libuše byla v letech 1987–1988 spolumluvčí Charty 77. Po revoluci byl jedním ze sedmnácti zakladatelů Občanského fóra za Klub Obroda a vrátil se na Vysokou školu ekonomickou (1990–1992), kde vykonával i rektorskou funkci (únor 1990 – 31. ledna 1991). Od června 1990 zastával funkci místopředsedy Sněmovny lidu Federálního shromáždění ČSFR. Poté působil jako předseda správní rady podniku Preciosa a následně (od r. 1995) jako předseda představenstva Nadace Preciosa. V roce 1996 neúspěšně kandidoval do senátu za ČSSD na Praze 2.

Vladimír Kadlec

(citováno z [Lecyklopaedia](#))

Český ekonom a politik. Původním povoláním právník. 1948 – 52 pracovník národohospodářského odboru Kanceláře prezidenta republiky; 1952 – 64 docent ČVUT, 1964 – 71 profesor, 1965 – 68 rektor Vysoké školy ekonomické v Praze. 1965 – 69 člen komise Ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ) pro ekonomickou reformu, 1966 – 69 člen ÚV KSČ, od dubna do prosince 1968 ministr školství. Jeden z prvních signatářů Charty 77. Zaměřen na měnovou problematiku a matematické modely. Z díla: *Přebytek kupní síly* (1945), *Použití matematických metod v národohospodářském plánování* (1959), *Optimalizace výrobních plánů zemědělských podniků* (1967); populárně historická kniha *Podivné konce našich prezidentů* (1991).

Vlasák František

(citováno z [Lecyklopaedia](#))

Český národohospodář a politický činitel. 1955 – 58 ministr energetiky, 1958 – 63 ministr dopravy, 1963 – 65 ministr-předseda Státní komise pro řízení a organizaci, 1965 – 68 ministr-předseda Státní komise pro techniku, 1968 ministr národohospodářského plánování, 1969 federální ministr plánování. V 60. letech představitel reformního ekonomického a politického proudu; 1970 vyloučen z KSČ a odstraněn z politického i hospodářského života. Od února do června 1990 první místopředseda, od června 1990 do května 1991 místopředseda vlády České republiky.

Valeš Václav

(citováno z [Lecyklopaedia](#))

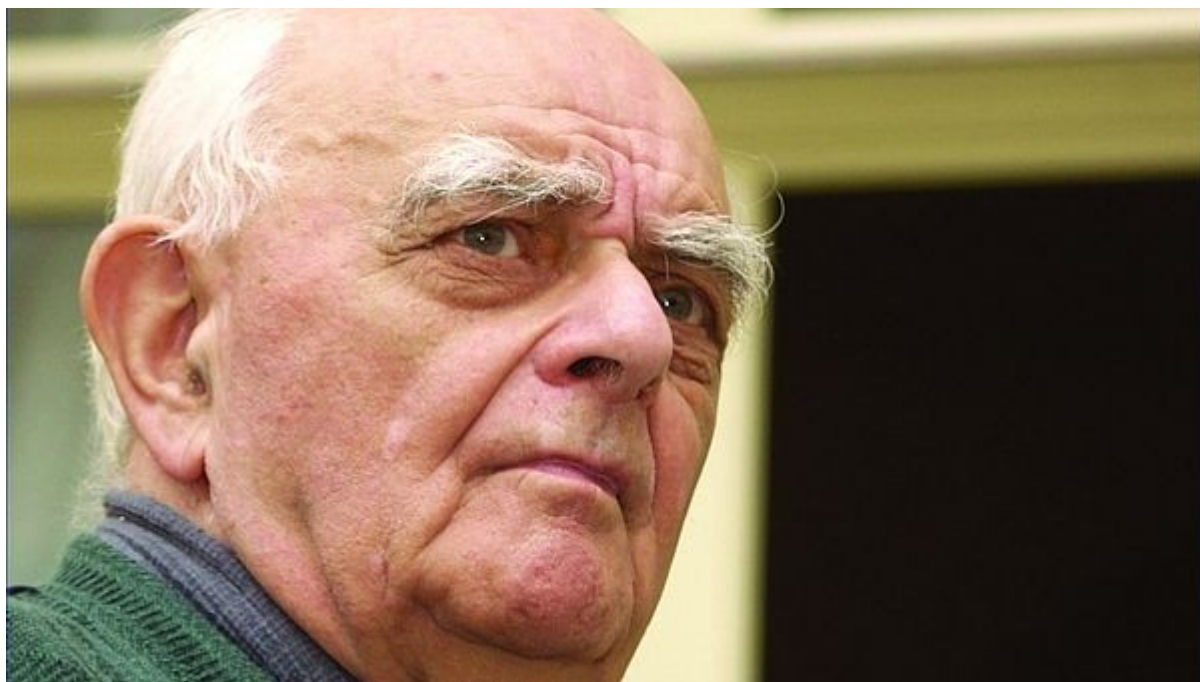
Český národohospodář a politický činitel. Absolvent obchodní akademie, posléze VŠCHT. 1956 – 65 náměstek ministra, 1965 – 68 ministr chemického průmyslu; od dubna do prosince 1968 ministr zahraničního obchodu, od ledna do září 1969 místopředseda vlády ČSSR a předseda Hospodářské rady vlády ČSSR. Jako jeden z představitelů reformního kursu let 1968 – 69 byl na podzim 1969 odvolán z funkce a 1970 vyloučen z KSČ; pracoval pak jako výzkumný pracovník Benziny v Praze. 1980 – 82 na základě vykonstruovaných obvinění vězněn. 1982 – 90 v důchodu. Od ledna do dubna 1990 odborný poradce Úřadu předsednictva vlády ČSFR; od dubna 1990 do září 1991 místopředseda vlády ČSFR, od července 1990 do září 1991 předseda Hospodářské rady vlády ČSFR a místopředseda Rady obrany státu. V důsledku insinuace své osoby v souvislosti s lustracemi podal v září 1991 demisi a odešel z veřejného života.

Nejsem vynálezcem, spíš zahradníkem, říká Miloš Pick (1926-2011)

([Právo, čtvrtek 29. dubna 2010](#))

Makroekonom Miloš Pick (1926) po listopadu 1989 působil jako ekonomický poradce, mimo jiné ve vládním týmu pro alternativní strategii ekonomické reformy, která nakonec v souboji s Klausovou šokovou transformací neuspěla. Právě vydává v nakladatelství Doplněk knihu vzpomínek *Naděje se vzdát neumím*. Má za sebou kromě jiného účast v protinacistickém odboji (včetně pobytu v koncentračním táboře) nebo třeba podíl na zavádění pětidenního pracovního týdne v šedesátých letech. Stále neúnavně publikuje a je jedním z nejerudovanějších kritiků polistopadového společenského vývoje.

Miloš Pick, Foto: Štěpán Kotrba

Jakou perspektivu před sebou lidé viděli v listopadu 1989?

Nechci zpětně spekulovat, omezím se na fakta.

Milióny lidí na náměstích v listopadu 1989 odzvonily konec pro ně nepřijatelného normalizačního režimu. Konec potlačení naděje svobody, kterou přineslo Pražské jaro. Vyjádřili tedy především svou vůli po svobodě. Drtivá většina z nich ji však nespojovala s kapitalismem – jen tři procenta, zatímco čtyřicet procent se socialismem a padesát s třetí cestou – jak potom ukázal průzkum veřejného mínění. Ani v tom se tedy nevzdali potlačených nadějí.

Proto i ti polistopadoví političtí představitelé, kteří usilovali o návrat kapitalismu, jak se k tomu až předloni přihlásil Václav Klaus a loni i Václav Havel, se neodvážili o něm tehdy otevřeně mluvit a snažili se ho spíše „propašovat“. Václav Klaus pod heslem *čistý trh*. A Václav Havel ho dokonce nepřímou popíral, když v počátečním období ve svých vystoupeních odmítal privatizaci velkých podniků, protože – jak dnes říká – kapitalismus měl „špatnou konotaci“. Václav Klaus přitom pro svou cestu ke kapitalismu zvolil ze svého hlediska i velmi racionální postup – nepustit k tomu osmašedesátníky a Pražské jaro a jeho třetí cestu hanobit.

Jak ten střet o podobu ekonomické transformace vidíte dnes?

Dominoval především střet dvou základních scénářů, jak se to tehdy nazývalo. Na jedné straně Václav Klaus se svým týmem – v němž byli zejména Vláďa Dlouhý, Karel Dyba a Tomáš Ježek – vystoupili v roce devadesát se scénářem šokového přechodu k „čistě tržní“ ekonomice. Odmítali pro tento zvrát společenského systému i slovo *reforma* a nazvali jej dalším jinotajem – *transformace*. Byl založen především na okamžité liberalizaci trhu včetně zahraničního obchodu. Dále na masové, až totální privatizaci podniků, především bezplatnou kuponovou metodou. Do třetice na tlumení tím vyvolaných nerovnováh makroekonomickým stlačením poptávky.

Na druhé straně již v prvním čtvrtletí roku devadesát vytvořil František Vlasák, místopředseda české vlády, tým pro alternativní strategii ekonomické reformy. Na jeho činnosti se podílelo dalších 18 expertů – někteří dočasně, jako Ota Šik a Václav Valeš. Podílel jsem se také a názorově nejbližší mi tam byli zejména Ota Turek, Zdislav Sulc, Čestmír Kožušník, a Václav Klusoň. Pro mne bylo i lidsky povznášející moci zblízka

spolupracovat s takovými velikány ducha i charakteru, jako byl Franta Vlasák nebo Jirka Hanzelka. Byli tam především účastníci reforem Pražského jara, ale nekopírovali je, byli obohaceni poznatky dalšího vývoje ve světě.

Tento tým vytvořil nešokovou alternativu rychlého, ale regulovaného přechodu k sociálně tržní ekonomice. Návrh byl komplexní, ale hlavní spor s Klausovým šokem byl zejména ve dvou otázkách, v nichž byla koncentrována jeho hazardnost – v šokové liberalizaci zahraničního obchodu a v kuponové privatizaci.

V liberalizaci zahraničního obchodu jsme navrhovali přechodné řešení, založené na soužití dvou složek tohoto obchodu, regulované a liberalizované s využitím tomu odpovídajících kurzů koruny – regulovaného a volného. To se osvědčilo i za Erhardtovy reformy v poválečném Německu na rozdíl od liberalizačního šoku, který byl hlavní příčinou hlubokého propadu ekonomik, počínaje Latinskou Amerikou.

Rychlou privatizaci jsme předpokládali především u malých podniků, což potom vedlo i k dohodě o malé privatizaci. U velkých podniků byla však v první etapě předpokládána jejich přeměna na obchodní společnosti, tedy jejich odpojení od bezedného přidělování dotací státním rozpočtem, aby byly odkázány na výsledky svého podnikání. Teprve potom postupná privatizace širokou škálou metod.

Podle mého názoru však za střetem o tyto dva neuralgické body šoku byl hlubší spor nejen o cestu, ale i o její cíl: zda povede k obnovení kapitalismu, nebo k sociálně tržní ekonomice.

Co v tom sporu rozhodlo?

Mnohokrát jsme spekulovali o tom, proč jsme tento zápas prohráli. Vedli jsme jej především jako odborný spor v orgánech státní moci, kde navíc česká vláda proti federální tahala za kratší konec. A do červnových voleb jej i Václav Klaus vedl jako odborný, přesilový zápas, takže první volby byly jen plebiscitem proti minulému režimu. Až po volbách se stal předsedou Občanského fóra (později ho i rozbil) a postupně

ovládl hřiště, na kterém pak kraloval se svou „léčbou“ jako spasitel.

O obnovení kapitalismu, ani v uvedené zašifrované podobě, tedy nedostali možnost rozhodnout voliči. V tom byl Klaus prozíravější jako politik než jako ekonom. Jen nevím, zda právě tohle byla nejlepší vstupenka do demokratické společnosti a k očistě morálky – od lži k pravdě.

Po volbách jsme již k zápasu o veřejnost měli omezené možnosti. Občanské hnutí – byť jsme tuto koncepci potom ještě zapracovali do jeho programu – bylo na ústupu. A sociální demokracie byla v plenkách a až později jsem měl i já a někteří další „pozůstalí“ z týmu možnost se podílet na jejich ekonomických programech.

S odstupem však hlavní příčinu vidím jinde. Na rozdíl od našich iluzí, že jde jen o vnitrostátní zápas, hlavní vliv byl asi vnější. Netušili jsme, že za tímto šokem stojí *Washingtonská doktrína* šokového obnovení kapitalismu, dohodnutá Mezinárodním měnovým fondem, Světovou bankou a ministerstvem financí USA. Dnes víme, že byla v sedmdesátých letech uplatňována v Latinské Americe a v devadesátých letech v postkomunistických zemích a vyvázlo z ní jen strategicky bezvýznamné Slovinsko.

Vedla nejprve k hlubokému propadu ekonomiky – v Latinské Americe o 20 až 30 procent, v Rusku na polovinu, hlouběji než za války, u nás podle vykázaných údajů o 13 až 21 procent. Vážnější jsou dlouhodobé důsledky – i my jsme se dostali na dráhu konkurence levnou prací místo znalostmi a kvalitou. Vyděláváme si tím jen na skromné vzdělávací, sociální a zdravotní systémy.

Všude, v národnostně složitých oblastech takto vyvolané ekonomické a sociální krize vyústily v krize etnické a v rozpad mnohonárodnostních států, Československo nevyjímaje. A znovu, bez rozhodnutí voličů.

Jak hodnotíte dnešní situaci?

Po dvaceti letech i největší optimisté zírají, co se u nás děje. Morální pokleslost je hlubší než za normalizace. Neříkám to

proto, že by se mi po ní stýskalo, ale naopak proto, že je to pro mne jednotka nepřijatelnosti. Kde si dřív ředitel podniku postavil za podnikové peníze luxusní vilu, tam se dnes tunelují celé podniky a stovky miliard. A k tomu si můžeme jen nechat zdát o morálce dnes hanobeného Pražského jara, kdy v srpnu šedesát osm i ostravské kriminální podsvětí dalo slib, že přestává loupit. Dnes naopak morálka podsvětí prosakuje do normálního života a „modernizuje“ i Masaryka, dnes platí: *Nebát se a krást.*

To ale není jen vina jednotlivců a tím méně jejich politické příslušnosti. To je přirozený důsledek kapitalismu a jeho divoké, neregulované formy, založené na vybičovaném sobectví, na zvířeti v člověku. Plzeňská právnická fakulta je jen špičkou ledovce. Přesto ani dosud nejsme na dně pravdy, pořád ještě přežívají iluze, že kapitalismus je u nás jen nesprávně uplatňován, že na Západě se to nemůže stát. Ale cožpak koupit si vysokoškolský diplom za peníze je na některých školách v USA výjimečnou věcí? Cožpak těch 65 miliard dolarů, přes bilión korun, nevytuneloval bankéř v USA?

V padesátých letech jsme měli na pracovišti moudrého člověka, slévače z ČKD, který nás probouzel: „Ty to vidíš, jak by to mělo být. Já to vidím, jak to je“. Škoda že nežije, aby to dnes říkal těm, kteří se neprobudili ani za dvacet let.

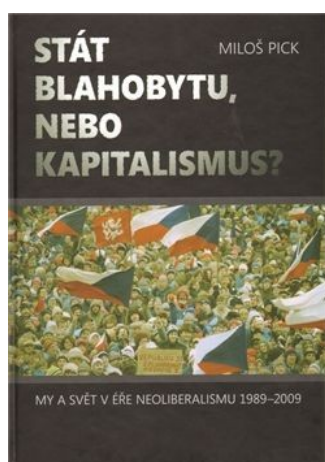
Jakou cestu byste chtěl, aby česká ekonomika nastoupila? A jaké k tomu má vyhlídky?

To je téma na samostatný rozhovor. Představu mám, naznačil jsem ji i v prvním letošním čísle *Listů* a později v *Britských listech*. Zde mohu jen větami holými vyslovit hlavní zásadu: svobodná a solidární znalostní společnost, založená na souhře trhu a státu. To není výmysl, to je již historicky prokázaná zkušenost. Na rozdíl od teoretiků devatenáctého století, kteří vymýšleli socialismus jako něco nového, jako projekt na zelené louce, já mohu již opisovat zkušenosti dvoustletého vývoje a zejména třetinu až půlstoletí kladných výsledků. Nejsem vynálezcem, spíš zahradníkem, který hledá hybrid který hledá hybrid zejména hospodářského a sociálního zázraku Skandinávie a hospodářského zázraku Číny, která se přitom hlásí k tomu, že v ekonomice ji inspirovalo Pražské jaro – pravda má ruce dlouhé jako boží mlýny.

V dnešním světě je však asi malá možnost hledat izolované řešení na národní úrovni, jedině v globálním měřítku. A tam se naděje prolínají s hrozbami. Nemohu proto nabídnout jistotu světlých zítřků, jen nadějně hledání. To však není málo, když alternativou je katastrofa.

Zbyněk Vlasák, SALON, [Právo](#)

Miloš Pick. Vyznání národohospodáře

Miloš Pick. *Stát blahobytu, nebo kapitalismus? My a svět v éře neoliberalismu 1989-2011.*

Druhé doplněné vydání. Všeň : Grimmus, 2011, 216 stran. ISBN 978-80-87461-05-1.

Recenzi této důležité knihy o ekonomických reformách po roce 1989 [najdete zde](#).

Václav Klaus nemluví pravdu

<http://blog.aktualne.cz/blogy/jan-svejnar.php>

Deník Právo přinesl ve středu 28. listopadu 2007 zprávu o návštěvě prezidenta Václava Klause v úterý 27. listopadu na Ekonomicko-správní fakultě Masarykovy univerzity v Brně. V Odpovědi na otázku jednoho ze studentů ohledně Jana Švejnara řekl Václav Klaus:

"Na webové stránce pana doktora Švejnara je první věta v angličtině, že byl jeden z hlavních architektů české ekonomické reformy na počátku 90. let minulého století. Tato první věta v jeho životopise je nepravdivá. On se na ekonomické transformaci u nás prostě nepodílel, ani milimetrem se toho nezúčastnil. To říkám s plnou zodpovědností, protože jsem tehdy byl ve všech orgánech a komisích, které to řešily."

Toto prohlášení je nepravdivé.

Termínem „architect of reforms“ se všeobecně myslí ideový tvůrce reformy, nikoli výkonný inženýr. Na konci roku 1989 jsem přišel s jedním z hlavních návrhů ekonomické reformy, který vyšel pod názvem Strategie ekonomické přeměny Československa nejdříve v PlanEcon reportu (v prosinci 1989) a pak v edici Archy Lidových novin (1990). Tento návrh jsem předložil československé akademické obci v lednu 1990 a ministrům federální a české vlády a guvernérovi Národní banky na víkendovém zasedání na zámku v Kolodějích 2.- 4. února 1990. Na rozdíl od Vladimíra Dlouhého, Tomáše Ježka, Dušana Třísky, Jana Vrby, Josefa Tošovského, Jana Vaňouse a Josefa Zieleniece se Václav Klaus těchto jednání neúčastnil. Můj návrh významně ovlivnil následnou diskusi a koncepční vývoj transformace, ale metoda doporučená mnou a kuponová privatizace provedená pod vedením Václava Klause se lišily převážně v tom, že já jsem dával velký důraz na přednostní vytvoření silného právního systému, aby nemohlo docházet k rozkrádání majetku a jiným nelegálním činům. Též jsem

důsledně navrhoval, aby občané dostali silné minoritní podíly akcií podniků, avšak aby většina akcií zůstala pro financování důchodů, zdravotnictví a vstup strategických partnerů.

Miroslav Sígl, recenze

([Neviditelný pes, 17. února 2010](#))

Zdislav Šulc: Z jeviště i zákulisí české politiky a ekonomiky (2009)

Zdislav Šulc (*1926) patří mezi novináře, kteří se své vyhraněné novinářské tématice věnovali natolik důkladně, že již při vysokoškolském a doktorandském studiu vydal několik knižních prací a postupně tak změnil novinářskou profesi výhradně za vědecký výzkum. Články s jeho jménem v ostravské Nové svobodě, ale zejména v Rudém právu působily na ekonomické myšlení čtenářů, ovlivňovaly diskuse o zhoubném systému zestátněné ekonomiky a jejím centrálním řízení.

Zákonitě autora přivedly mezi tvůrce nové soustavy, jejímž představitelem byl Ota Šik a jím řízený Ekonomický ústav Čs. akademie věd. Ale zároveň se stal pro své vzdělání, své rozsáhlé kontakty, především také pro svůj charakter a nesmlouvavé postoje ještě v redakci Rudého práva kolegou, s nímž ostatní redaktori proreformního proudu ve dnech Pražského jara 1968 odvážně postupovali proti zkorumpovanému vedení listu a jeho šéfredaktorovi Oldřichu Švestkovi, který zaujímal přední místo mezi komunistickou mocí. Lze si pak představit, jak obtížně se jim dařilo prosazovat na stránky listu diskusní a palčivé problémy nejen ekonomického, ale celospolečenského vývoje, který měl vyústit ve svobodu a demokracii naší země.

Události srpnového vpádu okupantských vojsk a věrolomnost zrádců, kteří k němu podstatnou měrou přispěli svými „zvacími dopisy“ a mezi nimi nechyběl šéfredaktor Rudého práva, nemohly skončit jinak než veřejnou obžalobou strůjců a zbavením jejich pozic. Vysočanský mimořádný sjezd KSČ jmenoval novým šéfredaktorem listu Jiřího Sekeru a jeho zástupce Emila Šípa a Zdislava Šulce. Po návratu zlomených a poražených představitelů naší země po násilném podpisu

diktátu v podobě “moskevských dohod” a s podporou ozbrojené okupantské armády, bylo jen otázkou času, kdy se znovu chopí moci bývalí zrádci a zbabělci, jak je ještě krátce předtím veřejnost nazývala. V Rudém právu bylo přes 40 % jeho redaktorů existenčně postiženo, z redakce museli odejít.

Zdislav Šulc byl kromě vyhazovu z redakce zbaven místa výzkumného pracovníka v Ekonomickém ústavu. Jako tisíce novinářských kolegů hledal nové zaměstnání – po třiceti marných pokusech skončil v těžkém provozu lisovny pneumatik jako vulkanizér. S ekonomy, stejně postiženými, kontakty neztratil. Spolu s manželkou Olgou, redaktorkou rovněž vyhoštěnou z redakce Večerní Prahy (pracovala v náročném chemickém provozu neratovické Spolany, kam musela denně dojíždět) podepsali Chartu 77 a snášeli tak společně „normalizační éru“, ale také éru samizdatu a pod dohledem tajných služeb pěstovali dál svobodu ducha s těmi, kteří se nevzdali, naopak - vytrvale spolupracovali na programu budoucí ekonomické reformy.

Je obdivuhodné, kolik knižních publikací kromě časopiseckých textů má ve své bibliografii Zdislav Šulc. Uvedme z nich ty nejvýznamnější: Psáno inkognito (vyšlo samizdatově po Chartě 77 a poprvé je zde uvedena systémová a personální analýza období normalizace), Stát a demokracie (rovněž v samizdatu a šířená v roce 1985). Poprvé je v této práci nastíněn postup transformace nefunkční centrálně plánované ekonomiky na peněžně tržní ekonomiku. Byl sepsán alternativní scénář ekonomického týmu Františka Vlasáka při české vládě Petra Pitharta, jehož byl autor členem. Ten ale federální vláda na popud ministra financí Václava Klause doslova potopila se známými důsledky.

Zdislav Šulc : Spor o strategii transformace

[Šulc, Zdislav. „Spor o strategii transformace.“](#) In *Transformace české společnosti 1989–1995*, Vlasta Šafaříková a kol. Brno: Doplněk, 1996, 119–121.

Jakkoli po listopadu 1989 naprostá většina společnosti nepochybovala o nezbytnosti co nejrychlejší transformace centrálně plánované ekonomiky na tržní, představy o jejím způsobu byly velmi mlhavé. V prvních měsících roku 1990 však již dochází k pokusům zformulovat i tyto přeměny. Ty ukazují, že názory ekonomů i různých politických sil se v některých aspektech liší. Odrazilo se to ve zformulování dvou scénářů transformace: expertního týmu české vlády a týmu vlády federální. Z dialogu mezi těmito scénáři pak vzešel výsledný scénář, který v září 1990 přijal federální parlament. Na jeho podkladě se pak od 1. 1. 1991 začal rozvíjet transformační proces.

Český a federální scénář se navzájem nelišily představou o „cílovém řešení“. Neexistovaly zde pochybnosti o tom, že výsledkem transformace musí být vytvoření konzistentního tržního mechanismu, ve kterém existuje konkurenční trh zboží a služeb založený na liberalizovaných cenách efektivní poptávky a nabídky, plně propojený na světové trhy, spolu s trhem kapitálu a liberalizovaným trhem práce, kde se ceny (mzdy) určují na základě mechanismu kolektivního vyjednávání mezi zaměstnanci a zaměstnavateli. Za jednu z klíčových operací se považovala vlastnická transformace rozhodující části státního i polostátního (družstevního) podnikového sektoru. Rozchod s centrálním plánováním a jeho nahrazení hospodářskou politikou, uplatňovanou tržně konformními nástroji na základě obecně vymezených „pravidel hry“, byly považovány za samozřejmost.

Spor však byl o to, jakým způsobem má být tohoto cíle dosaženo. Diskuse o strategii transformace se soustředila zejména na dvě skupiny problémů: na způsob přeměny vlastnických vztahů a tempo a způsob otevření čs. ekonomiky světu. (...)

Původního cíle spočívajícího v dokončení jednotného scénáře ještě před volbami v létě 1990 nebylo dosaženo. Federální

shromáždění projednalo konečné znění scénáře ekonomické reformy až v září, když přitom ve dvou již zmíněných otázkách nebylo mezi odborníky dosaženo shody názorů. Výrazem toho bylo pět oponentur federálního scénáře vypracovaných třemi výzkumnými ústavy, Vysokou školou ekonomickou a Ekonomickým fórem. Projednaný federální scénář přitom v obou sporných otázkách zvolil „radikálnější“ variantu. V případě vlastnické transformace tzv. kuponovou metodu privatizace, i když – proti původním představám – v omezenějším rozsahu (s vyloučením tzv. malé privatizace, která se v souladu s názory oponentů měla uskutečnit úplatným způsobem ve veřejných aukcích a při zrovnoprávnění se „standardními“ metodami, jako je např. zakládání společných podniků za účasti zahraničního kapitálu, zaměstnanecké akcie atp., jak je preferoval zejména expertní tým české vlády a jiní účastníci diskuse). Ve druhém případě potom zvolili razantní „šokový“ způsob současné liberalizace vnitřních cen s liberalizací měnových kurzů a zahraničního obchodu, který oponenti doporučovali rozdělit do dvou kroků (liberalizace vnitřních cen při zachování dvou devizových trhů – regulovaného a volného s postupným rozšiřováním prostoru pro volný trh v prvním kroku, a zavedením plné směnitelnosti ve druhém kroku). Tím měl být vytvořen prostor pro adaptaci podniků i obyvatelstva na radikální proměnu podmínek při přechodu k tržní ekonomice.

Federální scénář ekonomické reformy vymezil především makroekonomický rámec hospodářské politiky pro zbytek roku 1990 a 1991. Definoval jej jako restriktivní měnovou a fiskální politiku (nulový růst množství peněz a mírně přebytkový státní rozpočet). Změnu vlastnických vztahů definoval ve třech variantách: malou privatizaci, částečnou restituci a velkou privatizaci. Ta měla být po předchozím odstátnění a oddlužení státních podniků prostřednictvím Fondu národního majetku uskutečněna standardními i nestandardními metodami (investiční kupony). Od 1. 1. 1991 se předpokládala souběžná liberalizace vnitřních cen a zavedení tzv. vnitřní směnitelnosti měny (povinný odprodej devizových inkas bankám a možnost volného nákupu deviz k úhradám do zahraničí, jednotný devizový kurz na základě nabídky a poptávky, vyloučení oběhu cizích měn v čs. ekonomice), což vyžadovalo devalvaci koruny o více než 80 % oproti začátku roku 1990. Federální scénář ovšem formuloval pouze obecné zásady strategie transformace.

K jejich konkretizaci (nejednou při kontroverzní interpretaci těchto zásad) docházelo potom prostřednictvím série zákonů a dalších právních úprav.

Scénář dále řešil některé sociální souvislosti ekonomické reformy, zejména kompenzaci některých jejích účinků na sociálně slabé vrstvy obyvatelstva (důchodci, rodiny s dětmi), vytvoření záchranné sociální sítě (nezaměstnanost, rekvalifikace atd.) a problematiku obnovování trhu práce (kolektivní vyjednávání o mzdách a pracovních podmínkách, právo na stávku atd.). Vytyčeny byly i cíle a způsoby realizace strukturální politiky podporující nezbytné strukturální změny, zejména s použitím nepřímých nástrojů. Zvláštní pozornost věnoval scénář specifikům zemědělsko-potravinářského komplexu (odstátnění a privatizace, liberalizace cen, subvenční politika, daňový systém a vnější vztahy).

Zdislav Šulc : Klausovy mýty o budování kapitalismu a třetích cestách

[Časopis Listy 1/2006](#)

Počátkem ledna se Václav Klaus u příležitosti 15. výročí zahájení ekonomické transformace v tehdy ještě nerozděleném Československu pokusil zprivatizovat tento historický proces ve prospěch svůj a ODS. Učinil tak na půdě Centra pro ekonomiku a politiku (CEP), médií zpravidla označovaného za jeho instituci, ale v informované veřejnosti vnímaného spíše jako ideologická základna ODS. Ve své přednášce přišel s nápadem považovat jubilejní datum zahájení transformace za počátek budování kapitalismu v Čechách.

Tehdy, 1. ledna 1991, on i jeho young boys o budování kapitalismu mlčeli. Není divu. Ve výzkumech veřejného mínění podíl těch, kteří si něco takového přáli, vyjadřovala cifra 3 %. K budování kapitalismu v Čechách se hrdě přihlásil Tomáš Ježek až v roce 1997, dokonce v názvu knihy, přičemž se pojistil vydavatelovým prohlášením, že kniha vychází bez jeho souhlasu. Do té doby se zpravidla mluvilo o transformaci centrálně plánované ekonomiky na peněžně tržní.

Když se Václav Klaus po listopadu 1989 stal ministrem financí v Čalfově vládě národního porozumění, neměl ve své tornistře žádný zformulovaný ucelený projekt na zavedení kapitalismu v Čechách. Měl však solidní, vlastní pílí nabyté znalosti ekonomické teorie neoliberalismu hlavního proudu – v 60. letech spíše neokeynesiánské orientace, za normalizace po jeho přesunu z Ekonomického ústavu ČSAV do Státní banky a později do Komárkova Prognostického ústavu se však v souladu s dobovým posunem přechýlily k poněkud modernizovanému monetarismu friedmanovského typu. Podle této teoretické výzbroje (z reality tehdejší československé podnikové sféry neměl žádnou zkušenost) začal s prvními transformačními kroky.

Bez promyšlené dlouhodobé strategie a při zachování existujícího institucionálního uspořádání ekonomiky (centrální plán rozepisovaný do podniků, dvě od sebe oddělené hladiny plánových velkoobchodních a maloobchodních cen atd.) začal po friedmanovsku s monetárními operacemi ve stále ještě nemonetární ekonomice. Již 8. ledna devalvoval korunu z dosavadních 15,60 korun za dolar o 18,6 % a pro občany zvedl tzv. turistický kurs na úroveň dosud nelegálního veksláckého kursu 38 Kčs za dolar. Při současném zavedení bezvízového styku se sousedním Rakouskem tak musel československý občan za dosavadní omezený příděl deviz zaplatit dvojnásobek. Zahraniční turista si naopak za stejné množství svých valut mohl v Československu koupit dvojnásobek zboží a služeb. Při vysoké míře dotací, zejména cen potravin, tak mohli rakouští návštěvníci u nás nakupovat pětkrát až pětadvacetkrát výhodněji než doma. Nastalo masové vykupování u nás často nedostatkového zboží rakouskými jednodenními turisty. Nezbylo než rychle couvnout a turistický kurs v polovině roku 1990 snížit na 23 Kčs za dolar.

Důsledky finální devalvace měny na 28 korun za dolar lze přirovnat k měnové reformě: obyvatelstvo připravila o podstatnou část úspor, většinu podniků pak na řadu let o konkurenční schopnost na světových trzích.

Po 1. lednu 1991 už se utajené zavádění kapitalismu uskutečňovalo podle federálního scénáře. Ten byl sice v září 1990 parlamentem projednán, nikoliv však schválen. Bylo jej tedy možno interpretovat a realizovat i přes četné námitky různých oponentů, které V. Klaus dnes souhrnně označuje za stoupence utopické třetí cesty, tehdy údajně bránící zavedení kapitalismu u nás.

Od prvních dnů transformace centrálně plánované ekonomiky na peněžně tržní tak bylo zaděláno na těžké problémy, z nichž je možné připomenout jen zlomek nejzávažnějších. Hned po prvním čtvrtletí se ukázalo, že na tři čtvrtiny nadále státních podniků se po cenové liberalizaci ocitlo v platební neschopnosti. Utajení budovatelé kapitalismu zapomněli, že podniky po desetiletích státního plánování jsou různě zadluženy, jedny podkapitalizovány, jiné překapitalizovány atp. Při liberalizovaných cenách to nemohlo skončit jinak než platební neschopností většiny z nich. Na rozdíl od některých

oponentů – například expertního týmu české vlády – je ani nenapadlo, že dosavadní státní podniky je třeba souběžně s liberalizací trhu kapitalizovat a komercionalizovat. Vyžadovalo to zejména vymezit jejich startovní základní jmění (kapitál) na reálném základě, odpovídajícím konkursní podstatě, ale nikoliv účetní ceně.

Místo toho zapálení neoliberálové začali se starým známým „socialistickým“ přerozdělováním: vyčlenili 50 miliard korun, zapsaných na konto Fondu národního majetku. V něm však nebyla ještě ani koruna z očekávaného výnosu budoucí privatizace. Nemluvě o tom, že předpokládaná převaha její kuponové podoby, uskutečňované v podstatě bezplatně, s finančními výnosy nemohla počítat. Manažeři Státní banky pak – často na základě osobních známostí s manažery státních podniků – štědrě „oddlužovali“ platebně neschopné. Na státním rozpočtu se to neprojevovalo, protože účetně to šlo na triko Fondu národního majetku. Veřejnosti tak mohl být státní rozpočet prezentován jako vyrovnaný. Vydatně k tomu přispívalo, že dluhová služba (splátky státního dluhu a úroky z něj) byla financována z tehdy vysokých přebytků důchodového a zdravotního pojištění. Ty ale naopak měly být ukládány na zvláštní, od státního rozpočtu oddělený, účet – jak by se dnes hodily při miliardové zadluženosti VZP!

Není náhoda, že V. Klaus ve svém výletu do historie o privatizaci hovořil jen obecně. Ani slovem se nezmínil o té kuponové. Většina českého obyvatelstva ji už léta pojmenovává slovem tunelování, což je pojem, kterým Česko obohatilo světový slovník. Personálním symbolem kuponové privatizace se stalo jméno Viktora Koženého. Tento fenomén se do oslav Klausovy éry vůbec, ale vůbec nehodí. Proto V. Klaus jistě vítá, že veřejnost si zpravidla tuto šmouhu na patnáctileté zlaté době budování kapitalismu v Česku spojuje s údajným otcem kuponové privatizace a někdejším ministrem pro privatizaci Tomášem Ježkem. Když loni v říjnu byl na Bahamách V. Kožený zatčen v souvislosti se žádostí USA o jeho vydání, aby mohl být souzen za podvody, údajně spáchané na amerických investorech, znovu naše média připomněla českou kauzu Kožený. Jeho „tunel“ je zde odhadován na více než 11 miliard korun. T. Ježek se rozhodl veřejně si umýt ruce a odpovědnost za to hodil na Klause. V rozhovoru pro Právo 12. října 2005 uvedl, že ministerstvo financí, tehdy v čele s V. Klausem, pozdě

připravilo zákon o investičních fondech, který byl navíc vadný, protože de facto tunelování umožnil a legalizoval. Reakce V. Klause byla tentokrát neobvykle smířlivá a pro většinu veřejnosti vlastně utajená. Místo v médiích byla jeho odpověď umístěna na internetových stránkách Hradu. V. Klaus Ježkovo tvrzení bez bližší argumentace odmítl a „občanům naší země“ přitom přes internet sdělil, že „jsme dlouhá desetiletí, od základní školy, byli nejlepšími kamarády s panem Tomášem Ježkem. Vzhledem k tomu občané naší země žádný výrok o Tomáši Ježkovi nikdy neuslyší“.

Proč ale T. Ježek nekritizoval vadnost zákona o investičních fondech už v roce 1992, kdy vznikl a on jako ministr privatizace jej nepochybně musel připomínkovat? Já to udělal 8. března 1994, ještě před koncem druhé vlny kuponové privatizace v Hospodářských novinách v článku Rozporuplné postavení investičních fondů. Z analýzy zákona vyplynulo, že tato právní úprava vytvořila „prostor pro uplatnění různých lobbistických zájmů k obohacování jedněch na úkor druhých“. Požadoval jsem korekci zákona včetně novelizace. Vláda ani parlament však na toto varování nereagovaly. Fakticky tak legalizovaly historicky bezprecedentní masové přerozdělování společenského majetku v řádu stovek miliard korun. Zajistily tak právní nepostižitelnost jeho aktérů i po roce 1998, kdy nová Zemanova vláda projevila vůli problém řešit – viz značně skromný výsledek „akce čisté ruce“.

Zajímalo by mě, proč Tomáš Ježek nevyužil lednové přednášky Václava Klause k 15. výročí „začátku budování kapitalismu v Čechách“, aby v diskusi konečně objasnil tajemné důvody, které údajně vedly k tomu, že ministerstvo financí vypracovalo zákon o investičních fondech už tehdy evidentně vadný. Nevím, zda na tak závažnou přednášku nebyl pozván, anebo na ni jít nechtěl. Nebo si snad vzal k srdci připomínku o desetiletích kamarádství? Způsobil skautský slib V. Klause, že „občané naší země žádný výrok o Tomáši Ježkovi nikdy neuslyší“, že se možná i on v duchu rozhodl alespoň do budoucna dodržet vůči kamarádovi totéž?

Historici, plačte! Nezbývá vám než uvěřit, že za všechno zlé v české ekonomice po listopadu 1989 mohou spolu s disidenty zejména propagátoři různých utopických třetích cest. Žádná analýza, žádný důkaz, jen pomluvy o „prohlubování

perestrojky“ a o návratu do roku 1968. A nesourodý výčet několika jmen, z nichž každé představuje něco jiného.

Klausův tým – existovalo-li kdy něco takového – po řadu měsíců, jak uvedeno výše, činil dalekosáhlé, problematické, izolované zásahy do chodu ekonomiky, aniž vycházel z formulované a odborně prodiskutované strategie systémových transformačních změn. Přitom už počátkem ledna 1990 měla federální vláda k dispozici seriózní návrh scénáře transformace československé plánované ekonomiky na tržní, který na konferenci ekonomů v Kolodějích předložil Čechoameričan Jan Švejnar, dnešní ředitel CERGE – Národohospodářského ústavu. Zůstal bez povšimnutí, zatímco T. Ježek s D. Třískou údajně právě o přestávce této konference vymysleli dobrodružný experiment systémově totálně vadné kuponové privatizace.

Již v dubnu 1990 byla k dispozici první varianta transformačního scénáře expertního týmu české vlády. K jejím základním systémovým změnám patřily liberalizace vnitřních cen, dvoukrokové otevírání ekonomiky světu (s využitím zkušeností Erhardovy reformy v západním Německu 1948) a privatizace založená na individuálním přístupu k velkým podnikům za účasti zahraničního kapitálu – viz dodnes nejúspěšnější privatizace mladoboleslavské automobilky Škoda. Ta byla dílem Františka Vlasáka a Jana Vrby, které Václav Klaus uvádí ve výčtu představitelů utopických třetích cest. Teprve záměry českého expertního týmu přiměly dosud neexistující tým Klausův, aby nějaký scénář transformace narychlo spíchl. Vyšší postavení v mocenské struktuře ovšem umožnilo federální vládě smést český scénář ze stolu a po svém interpretovat a realizovat to, co parlament v září 1990 pouze vzal na vědomí.

Patnácté výročí zahájení ekonomické transformace v Československu není ani kulaté, ani neposkytuje dost seriózních analýz a fakty podložených studií, aby je bylo možno využít k objektivnímu, nikoliv jen černobílému zobrazení celého procesu. Jedno ovšem nelze Václavu Klausovi upřít. Prokázal chytrost politika, který se rozhodl využít „jubilea“, aby české veřejnosti předložil legendu o vítězné zlaté éře vybudování kapitalismu pod jeho vedením.

Otakar Turek : Byla alternativa ke Klausově transformaci?

[Časopis Listy 5 / 2005](#)

Ve studii Privatizace bez kapitálu, vydané Národohospodářským ústavem Josefa Hlávky, poukazuje Karel Kouba na údajný omyl řady současných historiků. Tvrdí, že v expertním týmu české vlády, vedeném Františkem Vlasákem, vznikla v roce 1990 „schůdnější, potenciálně efektivnější, gradualistická alternativa ekonomické transformace“, označuje za mýtus.

Pravda, hotový programový dokument během pětidenního soustředění koncem března 1990, kdy Vlasákův tým pracoval ve Lnářích, nevznikl a ani vzniknout nemohl. Ostatně – v té době byl Klausův tým od uceleného materiálu o transformaci vzdálen ještě více. Závažné, od Klausovy koncepce odlišné prvky transformační strategie zde nicméně postulovány byly. Primární otázkou, zasluhující zamyšlení i z časového odstupu, ovšem je, proč se lnářské myšlenky neujaly, nebyly dopracovány do celistvé koncepce a vystaveny konfrontaci s nakonec zvítězivší Klausovou koncepcí.

Klíčovou pravdou je, že Václav Klaus boj za svou koncepci ekonomické transformace posunul výlučně na půdu politiky a jako politik exceloval, přehrál všechny potenciální konkurenty. Odbornou konfrontaci – tedy konfrontaci na půdě ekonomické vědy – „nepotřeboval“. Tomáš Ježek prozradil podstatu té nehoráznosti: jedině Klausova skupina prý byla na bezprecedentní úlohu ekonomické transformace po všech stránkách vybavena, diskuse s jinými ekonomy by jen zdržovala a věci komplikovala, dokonce by byla nebezpečná (třeba by do tržní koncepce mohla propašovat ošklivé přívlastky). Z hlediska prosazení vlastních cílů to Klaus udělal opravdu dobře. Připomeňme si hlavní postupné kroky tohoto jeho politického úspěchu.

Už pár dní po 17. listopadu se dostává do Občanského fóra, ale mezi vzájemně si důvěřujícími osobnostmi, jež stmelila mnoho let sdílená disidentská zkušenost, byl cizorodý. Taký se podle toho choval. Na svou náтуру poměrně skromně prezentoval se

„jen“ jako špičkový ekonom. A právě špičkový ekonom v týmu OF chyběl.

Americké velvyslanectví pokládalo jeho přítomnost v OF za natolik významnou, že to depeší hlásí do Washingtonu spolu s Klausovou charakteristikou jako stoupence liberální školy a obdivovatele Friedmana, tedy ekonoma myslícího v intencích toho, co později dostalo název washingtonský konsensus. Už tehdy Klaus docenil význam toho, co v prvních transformačních letech podstatně ovlivnilo reálné transformační kroky – doporučení Mezinárodního měnového fondu, ale také „pouhých“, i neformálně vyslovených, názorů amerických ekonomů (např. Jeffrey Sachse). Souznění právě s těmito hlasy mělo svou nespornou váhu jak politickou, tak i z hlediska utváření koncepce ekonomické transformace. Možná že mluvit o pouhém souznění je až naivní. Blíže pravdě je zřejmě názor, podle kterého recept na transformaci pro celý postkomunistický blok vznikl primárně ve washingtonských institucích a šlo o to, najít pro něj domácí přízněnce – uskutečňovatele. V Klausově případě se to podařilo, v Rusku se realizátorů vystřídal několik.

Za pár týdnů má už Klaus vydělený manévrovací prostor pro relativně samostatnou politickou aktivitu. Dostává post federálního ministra financí. Zde už v jeho chování zaznamenáváme něco, co známe z přírodovědných pramenů: silný jedinec se snaží své teritorium uchránit před intervencemi zvnějška a rozšiřovat je. Pomohla mu zvláštní shoda okolností. Valtr Komárek jako místopředseda federální vlády se zaměřením na ekonomiku „své území“ nejen nehájil (tím méně rozšiřoval), ale skoro nabízel k dispozici právě Klausovi. Vskutku podivný paradox, který jsme v té době ani nevnímali. Lídrem ekonomické transformace se stal ministr financí, ne místopředseda vlády pro ekonomiku, navíc pověřený vedením její Hospodářské rady, která se logicky koncepce ekonomické transformace měla ujmout. Jaké šance mohl pak mít „pouhý“ místopředseda české vlády Vlasák, když ekonomická transformace se dělala samozřejmě pro federaci, nějaká národní specifika (mimořádně zejména ta slovenská, to je však jiná historie s jinými důsledky) nepřicházela vůbec v úvahu?

Červnové volby 1990 uzavřely etapu mocenskopolitických změn, oddělujících společnost od komunistické éry, a z povahy věci nastal čas pro konstruktivní činy, mířící do budoucna. Propukly „trapné prázdniny 1990“, kdy na politickou elitu i veřejnost dopadl frustrující pocit programového vakua. Šlo hlavně o ekonomiku. Najednou přestaly stačit deklarace „už žádné plánované hospodářství, ale tržní ekonomika“. Všichni čekali na výklad, jak se k ní dostaneme. A přesně v této chvíli vystupuje Václav Klaus na hlavní řečnickou tribunu a vytahuje z rukávu „hotový“ recept. Od prvního ledna (už za pouhé tři měsíce!) liberalizujeme, brzy bude následovat všeobsáhlá privatizace, a aby to rychle odsýpalo, budeme rozdávat akcie velkých podniků občanům zdarma. Tak se dostaneme k tržní ekonomice a její neviditelná ruka zařídí, že za pár let budeme zpátky v Evropě. Několika lákavými a srozumitelnými myšlenkami oslovil veřejnost. Vysoký IQ, široké znalosti ekonomické literatury a hlavně sebestředné přesvědčení o vlastní genialitě, to vše bylo dobrou výbavou, která jeho slovům dávala přesvědčivost a kterou získal nimbus transformačního šampióna, muže, který ví co chce a dovede nás do růžové budoucnosti. Ochabující euforie dostává nový impuls, vidina západního blahobytu získala jasnější kontury, efekt multiplikují Klausem až posedle a zcela nekriticky nadšení žurnalisté, televize vysílá Chaunovu adorující Léčbu Klausem. Atmosféra natolik jednoznačně přála Klausově koncepci, že vážné výhrady proti ní, vznesené pěti odbornými institucemi na zasedání parlamentu v září 1990, byly zcela ignorovány! Ve formální rovině „jen“ ministr se neformálně od této chvíle stává hlavním hybatelem. Nikdo další z politické elity ke Klausově stylu nedorostl. Mnozí postrádali znalosti a kreativitu. Politický styl jiných (a bylo takových jen málo) preferoval rozvážnost a postupnost změn, což byl postoj sice ladící s filosofickou moudrostí Popperova varování před holistickým sociálním inženýrstvím, neladící však s momentální nedočkavou euforií médií a veřejnosti. A asi rozhodující váhu měli politici, kteří přijali Klausův „tah na branku“ s povděkem, že se ujal něčeho, s čím si nevěděli rady; stali se jeho souvěrci a měli se s kým vézt. A ještě jedna skutečnost sehrála důležitou roli. Podobně jako Komárek poskytl Klausovi akční prostor na vládní úrovni, programově bezradné Občanské fórum mu poskytlo prostor ve stranicko-politické rovině, zvolilo ho na

podzim 1990 předsedou a on mohl posléze zformovat vlastní stranu – ODS, která od OF převzala dominantní postavení.

Byla-li Klausova ekonomická transformace takto charakterizovaným politickým procesem, pak opravdu neměla alternativu. Kdyby Kouba bagatelizoval roli Vlasákovy expertní skupiny takto, mohli bychom mu dát za pravdu. Jeho bagatelizace se však týká myšlenek, a zde je polemika s Koubovým názorem nejen v zájmu historické pravdy, ale má i podstatný význam aktuální. Právě ve Lnářích 1990 vzniká jakési názorové rozdělení, rodí se kritická fronta vůči oficiálně přijaté koncepci ekonomické transformace. Nejde jen o následnou a dodnes trvající publikační činnost členů týmu (Šulce, Klusoně, Kožušníka, Picka, M. Matějky, mou vlastní). Kriticky vůči implementované transformaci se postupně vyslovuje stále více ekonomů, z opojení Klausem vystřízlivuje stále víc novinářů.

Těžké srovnávání

Ve své zárodečné formě, jestliže ji (podobně jako Kouba) hodnotíme jen podle názorů z března 1990, se koncepce expertního týmu české vlády lišila od koncepce Klausova týmu zejména ve dvou bodech. Počítala s tím, že privatizace bude postupná, samozřejmě za peněžní ekvivalent, a předcházet jí bude vytvoření samostatnosti státních podniků jako tržních subjektů (mluvilo se o jejich komercializaci). A počítala jen s postupnou liberalizací zahraničního obchodu, aby nebylo nutno ochraňovat ekonomiku hluboce devalvovaným kursem koruny. Kouba tyto rozdíly nezaznamenává, zato v rozporu s pravdou připisuje lnářskému týmu (a spojuje to s mým jménem) myšlenku jen postupné liberalizace cen jako evidentní pochybení a nejpodstatnější rozdíl mezi oběma koncepcemi. V zájmu pravdy cituji ze svého podkladu pro jednání ve Lnářích (z 21. 3. 1990): „Existují jen dva možné koordinační mechanismy: plán, nebo trh. Koordinace prostřednictvím plánu se neosvědčila a dnes jsme ji již prakticky opustili. Trh musí koordinační roli převzít bez časové prodlevy (...) Doporučujeme, aby cenová liberalizace byla vyhlášena v letních měsících 1990 s platností od 1. 1. 1991.“ Ponechme však stranou tento sice nepříjemný, ale jen Kouby a mne se týkající faul, který asi moc čtenáře nezajímá.

Nechtěl bych se dopouštět metodické nekorektnosti a srovnávat koncepci, která „měla čas a možnost“ se v empirickém testu zdiskreditovat (tedy tu Klausovu), s koncepcí lnářskou, která tuto možnost neměla a o jejímž reálném fungování můžeme jen spekulovat s pochopitelným rizikem autorské idealizace. Z pohledu roku 1990 má konstatování, že lnářská koncepce byla odlišná, své opodstatnění. Konstatování, že byla lepší, by bylo nepřípustnou spekulací. Díky časovému odstupu jsme však poučenější a srovnání obou koncepcí, jak se vyvinuly v následných letech, může být metodicky čistší. Vyjdeme z analýzy selhání Klausovy koncepce v oněch dvou otázkách, v nichž lnářská koncepce předpokládala odlišné řešení, a využijeme i nové poznatky ekonomie o transitu od plánované k tržní ekonomice, jež ve světě i u nás zaznamenaly výrazný pokrok. Byla z těchto hledisek lnářská koncepce slibným zárodkem alternativy?

Začneme otázkou privatizace a podnikového chování. Myšlení Klausovy skupiny začínalo privatizací jako výchozím bodem, přičemž se předpokládalo, že spolu s liberalizací je postačujícím předpokladem automatického posunu k (v učebnicích popisovanému) tržně konformnímu chování subjektů. Ve lnářské skupině byla výchozím bodem otázka, jak navodit tržně konformní chování (zatím) státních podniků, což bylo chápáno jako žádoucí přípravná etapa pro následnou privatizaci. Hledaly se cesty ke komercializaci státních podniků, k vymezení jejich základního kapitálu, cesty k soutěžnímu trhu, k pojetí Fondu národního majetku jako orgánu, na který stát deleguje roli vlastníka, zainteresovaného na prosperitě podniků, měřené tržními kritérii (tedy podle míry zisku a zhodnocení základního jmění), k tomu, aby Fond vnutil manažerům právě tato kritéria a podle nich je vybíral do funkcí a odměňoval, apod. I když se explicitně nemluvílo o výstavbě právního řádu či kultivaci institucionální struktury v podobě tržně konformních pravidel chování, právě k tomu směřovaly diskuse v týmu. Sice ne z teoretických pozic ve světě se rozvíjející a u nás do té doby nepěstované institucionální ekonomie, ale z pozic solidní znalosti empirie a doceňování role právního řádu.

Kontrast obou přístupů lze postihnout ze dvou článků v Lidových novinách – Klausova (z 26. 4. 1990), jehož vyznění (mnou interpretováno) bylo: když zliberalizujeme

a zprivatizujeme, dostaví se tržní chování subjektů z genetické přirozenosti lidí. Má reakce (ze 14. 6. s tiskovou opravou z 21. 6. 1990) poukazovala na nesnadno řešitelný problém, jak rychle konstituovat pravidla tržního chování, když ve fungujících tržních ekonomikách se to dalo v procesu trvajícím staletí.

Jisté, byť zárodečné docenění institucí u Vlasákova týmu je tedy patrné a kontrastuje s jejich ignorováním týmem Klausovým. Za hlubší přínos institucionální ekonomie vděčíme Katedře institucionální ekonomie na Fakultě společenských věd Karlovy univerzity, založené z iniciativy Lubomíra Mlčocha; ta obohatila poznatkový fond o naší transformaci, ovšem teprve po čase, zhruba od poloviny 90. let, kdy už transformace v Klausově režii, tedy bez efektivního právního řádu, napáchala masivní škody.

Dvě myšlenky institucionální ekonomie jsou pro nás relevantní. Vytvořit tržně konformní chování firmy záleží – za prvé – na vnitřním uspořádání vedení podniku (governance structure). Vlastník musí sledovat jako své cílové funkce maximalizaci zisku a zvyšování základního jmění podniku a umět ovládat ve jménu těchto cílů manažery. Za druhé jde o vytvoření společenského a ekonomického řádu: podnik musí operovat v prostředí, které mu vnucuje tržní normy a pravidla chování, stanovená a vynucovaná právním řádem i kultivací morálky a etiky, účinně blokující obohacování na úkor společnosti. V obou směrech Klausova reforma dlouhá léta vykazovala kardinální manka, do určité míry přežívající dodnes. Vycházela z prostoduchého předpokladu, že liberalizovaný trh za všech okolností automaticky garantuje proměnu přirozeného úsilí podnikatelů o svůj vlastní prospěch do prospěchu obecného, celospolečenského. Fatálně chybné bylo odvolávat se na proslulý postulát Adama Smithe o neviditelné ruce trhu a ignorovat, že on funkci trhu, přeměňující osobní prospěch na prospěch obecný, vztahoval na anglickou ekonomiku počátku 19. století, v níž se paralelně s trhem utvářel a průběžně kultivoval ekonomický řád, tržně konformní normy chování ekonomických subjektů. A také – byla to ekonomika s převažujícím drobným podnikáním (žádné akciové společnosti, tím méně nadnárodní!). V našem transformačním případě však řád neplnil smithovskou roli, právo bylo nedokonalé a děravé, a ani to, co v něm bylo dobré, nebylo

vynucováno, chyběla podnikatelská morálka a etika. To vytvářelo nevšední příležitosti sledovat vlastní prospěch, který se nepřeměňoval na prospěch obecný, ale nabízel se na jeho úkor. Zákonitě pak vítězi v tomto procesu nebyly osobnosti baťovského typu, ale typu Koženého a (v té době) politika Macka.

To nebyla cesta k prosperitě a na ekonomice to bylo poznat. Bylo třeba nějak čelit rozčarování veřejnosti. I nazvalo se to předprivatizační agonií, ve skutečnosti způsobenou výše popisovanými mezerami v Klausově koncepci. Ta však byla vydávána za jev, jenž přirozeně musel nastat kvůli dědictví minulosti a který bude brzo napraven privatizací. Také privatizace se však rozběhla v podmínkách nedokonalého právního řádu, nekonstitovala tržně se chovající vlastníky ani efektivní způsob ovládání firem, dala zelenou tunelářům. Agonie tak de facto pokračovala i po začátku kupónové privatizace a s ní pokračovaly i perverzní vzorce chování ekonomických subjektů.

Například Škoda

Z iniciativy české vlády a zejména díky jejím členům Františku Vlasákovi a Janu Vrbovi byla privatizována mladoboleslavská škodovka. Její již třináctiletý úspěch, měřený přínosem pro rekonvalescenci ekonomiky, růst HDP, obchodní bilanci, ale také z hlediska disciplinujícího vlivu na široký okruh domácích subdodavatelů (jimž vnutila tržní chování orientované na kvalitu, náklady, přísné dodržování smluvních závazků apod.) je obecně znám. V našem kontextu třeba zdůraznit, že tato privatizace proběhla v duchu lnářských myšlenek. Vznikla akciová společnost, do níž stát vložil hmotný kapitál a Volkswagen kapitál v podobě modernizačních a kapacitu rozšiřujících investic, a každý z obou partnerů se stal vlastníkem adekvátního balíku akcií. Později pak stát své akcie Volkswagenu prodal.

Nezávisle na Klausovi (ale také nezávisle na Vlasákově týmu, leč přesně v duchu jeho privatizačních představ) připravoval tehdejší ministr průmyslu J.Vrba obdobný privatizační postup jako v případě Škody-auto pro dalších nejméně deset velkých československých podniků. Rozjednané kontrakty se západními investory byly však přerušeny. Klaus „potřeboval“ tyto podniky

zahrnout do kupónové privatizace. Životaschopnost lnářské koncepce ostatně potvrzuje i skutečnost, že nemálo podniků zůstávalo po dlouhá léta ve státním vlastnictví a prosperovalo natolik uspokojivě, že mohlo být s významným finančním efektem prodáno až v posledních letech. (Mimochodem se tak ukázalo, že obecně přijímaná teze o nadřazenosti soukromého podniku nad státním je pravdivá jen ve zcela obecné rovině. Studujeme-li realitu ve větším detailu a zejména v kontextu s kvalitou institucí, zjišťujeme, že státní podnik obklopený „tvrdým“ právním prostředím může fungovat lépe než soukromý zasazený do prostředí „měkkého“.)

V zahraničním obchodu hrál roli kolaps východních trhů, nezbytnost přeorientovat se na trhy západní, kde byl československý exportní potenciál slabý, a také hrozící lavina dovozu atraktivního západního zboží. Naši ekonomiku bylo třeba nějak chránit a čelit riziku vysokého schodku obchodní a platební bilance. Klausova koncepce svěřila tuto roli jedinému nástroji – hluboce devalvovanému kursu koruny na úroveň blízkou černému trhu (tedy 28 Kčs/USD). Přiznejme, že tato politika přinesla jisté efekty. Schodky obchodní bilance nepřekročily katastrofickou mez, a když zabrala koncem 90. let založená politika lákající do země zahraniční investory, stala se vývozně-dovozní pozice Česka dokonce značně uspokojivá.

Co tedy lze Klausově koncepci vytknout? Každá politika má vedle efektů i své náklady, a právě ty nebyly správně předvídány, když se politika tvořila; dodnes nejsou doceňovány. Již 10. ledna 1990 jsem v Hospodářských novinách argumentoval, že extrémně devalvovaný kurs přináší ekonomice masivní ztráty. To se bohužel potvrzuje i v našem případě. Materiál Rady vlády ČR pro sociální a ekonomickou strategii z května 2002 uvádí výsledek průzkumu v podnicích, který ukazuje, že v exportu dosahují naše podniky v průměru ceny 74 % v porovnání s cenami vyspělých konkurentů. Dovozci našeho zboží tedy získávají ročně nejméně 300 miliard korun na náš úkor. V souhrnu je to kanál odlivu našeho potenciálního blahobytu, rozsahem srovnatelný se ztrátami v procesu privatizace. Lze snad namítnout, že je to nutná daň za nízkou konkurenceschopnost, zděděnou po éře plánovaného hospodářství. Zčásti jistě ano, kompenzovat zaostalost v kvalitě, špatné pověsti „socialistického zboží“ i jeho dodavatelů cenovými ústupky bylo zejména v prvním období

transformace zřejmě třeba. Dnes však u nás nové podniky zahraničních investorů, vybavené západní technologií, provádějí dílčí zušlechťovací procesy pro nadnárodní korporace za třetinovou cenu než v zemi svého dosavadního sídla. Zdrojem úspory je z menší části naše relativně nižší reálná mzda, ale hlavně kurs, dále znehodnocující už tak nižší reálnou mzdu na méně než polovinu.

Na někdejší soustředění ve Lnářích došlo ke střetu: Karel Kouba zastával liberalizační stanovisko shodné s Klausem proti většinovému názoru, že zahraniční obchod se má liberalizovat až s časovým posunem. Nás inspirovala jednak Erhardova obnova německé ekonomiky po válce, kdy liberalizace zahraničního obchodu následovala deset let po liberalizaci uvnitř ekonomiky, jednak strategie asijských tygrů – zde byla přípravná etapa ještě delší a orientovala se na vytváření dostatečně silného a odbytově atraktivního exportního potenciálu. Konkrétní podoba dočasné regulace ve Lnářích vyjasněna nebyla. Jasno bylo jen v tom, že devalvace koruny má být mírnější, blízko průměrné relace koruny vůči dolaru v dosavadní, z plánovacího období převzaté nepřehledné praxe, kdy státní rozpočet podnikům vyrovnával tržby z exportu a náklady na import na úroveň vnitřních velkoobchodních cen (zhruba 18 Kčs/USD).

Na dalších příležitostných schůzkách Vlasákova týmu se diskutovalo o nástrojích státní regulace. Zvažovalo se zachování kvót u masově dovážených komodit, anebo dvojitý kurs; to většina pokládala za nástroje přinejmenším sporné. Jasnou podporu však získalo zavedení dočasné dovozní přírážky a stanovení celních sazeb na vyšší úrovni oproti zemím EU, pokládané za prospěšné hned ve trojím smyslu: devalvace kursu koruny nemusela být tak drastická, konkurenční tlak na naše podniky a jejich ochrana mohly být citlivě diferencovány, prostředky z cel a dovozní přírážky by přispěly k rovnováze státního rozpočtu. Přitom GATT i orgány EU nám vyšší cla přímo doporučovaly, dovozní přírážku byly ochotny dočasně tolerovat.

Při porovnávání dvou alternativ zahraničního obchodu je rezervovanost na místě ještě víc než u privatizace a institucí srovnáváme alternativu realizovanou, která vyjevila slabá místa, s odmítnutou, jež se ani okrajově neuplatnila a narazila

by asi na řadu netušených problémů. Lze však předpokládat, že předností časově odložené liberalizace by byla zejména vývojová dynamika. Dovošní přírážka měla být odbourána a cla postupně – vůči zemím EU – snižována až k nulové úrovni, takže konečným výsledkem byla de facto liberalizace s mírněji devalvovaným kursem. Naproti tomu okamžitá liberalizace je past; vyváznout z ní si vyžádá ještě hodně času. Hluboce devalvovaný kurs se totiž stal parametrem, na který se podniková sféra adaptovala, exportujícím podnikům vyhovoval a dodnes vyhovuje. Pomáhá jim řešit odbytové problémy při ceně, která v korunovém vyjádření kryje náklady a přináší i zisk, negativní stránka v podobě nižších devizových přínosů z exportu se projevuje až v makroekonomické poloze jako celohospodářská ztráta.

Dvě zbývající otázky

Politický výkon Václava Klause na počátku 90. let jsem označil za excelentní. Ten soud svým způsobem postihuje tehdejší realitu, je ale až nebezpečně jednostranný. Pojmu dobrý politik lze totiž dávat nejméně trojí výklad. Můžeme tak označit politika, který v dané situaci dokáže prosadit své programové cíle. Nebo který prosazením svých programových cílů povznesl národ k vyšší civilizační a kulturní úrovni. Konečně pak politika, který chování politické reprezentace vtiskne politickou kulturu, morálku, etiku, čímž vlastně přispěje k témuž výsledku jako ve druhém případě. Ve vzácném případě mohou ty tři výklady splývat. Bezpochyby právě tomu se přiblížil T. G. Masaryk. Prvé dva výklady u něj splývají dokonale, v tom třetím nebyl – navzdory nespornému úsilí – výsledek právě přesvědčivý. Politik, jenž je „dobrý“ jen v prvním smyslu, si zaslouží uvozovky. Je to případ Václava Klause.

K. Koubovi vytýkám hlavně to, že ignoroval politickou podmíněnost nedostatku implementačně nadějně alternativy ke Klausovu pojetí transformace a že nedocenil význam toho, že ve Vlasákově skupině vznikla zárodečná podoba alternativního myšlení o transitu k tržní ekonomice, jež postupně nabývala na hloubce i šířce záběru. Nechci roli samotné skupiny přeceňovat. Ono alternativní myšlení výrazněji vystoupilo ze stínu, teprve když s publikacemi v kritickém duchu vůči washingtonskému konsensu přišel renomovaný americký ekonom Joseph Stieglitz. Je jasné, že alternativní myšlení

nemohlo do reality vstoupit místo již probíhající Klausovy koncepce. Mohlo nicméně vnášet do jejího pokračování korekce. Zčásti se to stalo, bohužel v míře menší než malé. Dvě okolnosti s tím související zůstávají pro mě otázkou.

Prvá: Souviselo zřejmě se zásadovou snahou Katedry institucionální ekonomie FSV UK o přísně akademický status, že kritické ostrí vůči transformační realitě zůstávalo jen implicitní, jakkoli obsahově mělo zcela principiální dosah, neboť poukazovalo na nefungující instituce. V publikační činnosti katedry postrádáme explicitní kritiku a doporučení ve vztahu k praktické hospodářské politice. Pozoruhodný je i tento aspekt věci: L. Mlčoch a jeho spolupracovníci nedotírají na Klause přímou kritikou, Klaus zase dělá, že neví, že nějaká kritika z pozice institucionální ekonomie, zpochybňující zcela zásadním způsobem jeho koncepci, vůbec existuje. Dodnes se tváří, jako by odvedl (skoro) perfektní dílo, trochu pokažené jen ústupkem České vládě ve věci Fondu národního majetku a měnovou politikou ČNB v letech 1997-1998 (viz jeho článek v Ekonomu 40/04).

A druhá: Když po volbách v roce 1998 nastoupila sociálnědemokratická vláda (a v ní se místopředsedou pro ekonomiku stal Pavel Mertlík, do té doby úzce spolupracující s Katedrou institucionální ekonomie), hospodářská politika nenabrala zásadnější obrat, vycházející z hluboké kritiky dosavadní transformační strategie. Váhu spíš mělo plytké a nedůstojné Zemanovo heslo o spálené zemi a – v personální rovině – spíš Grégr než Mertlík. Zásadnější odklon od Klausovy koncepce transformace, resp. washingtonského konsensu, tak zůstal iluzí.

[Otakar Turek](#) (1927) je ekonom. Viz např.: Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1995.